

ET

RECENZÍÓK 3

Recenzió Gazda László: Codex¹ című könyvéről

A csángó történetírásban még napjainkban is nehezen egyeztethetők a román és magyar részből megfogalmazott érvek. S míg az erdélyi magyar kutatók viszonylag könnyedén tájékozódnak a román nyelvű szakirodalomban, a román tudományosság kevésbé fektet hangsúlyt a magyar nyelven publikált értelmezések megismerésére. Az egymás műveinek behatóbb megismerését szorgalmazza az a törekvés is, miszerint a tudományos munkák ne csak a szerző anyanyelvét ismerő közönség számára váljanak hozzáférhetővé, hanem az arra érdemes publikációkat minél szélesebb körben lehessen olvasni. A hasonló irányelvek érvényesítésére kitűnő példa Pozsony Ferenc kötete, amely leghamarabb román nyelven (2002), majd magyarul (2005) és angolul (2006) is olvashatóvá vált. De ugyanezen megfogalmazott céllal indította útjára a Hargita Kiadóhivatal a *Bibliotheca Moldaviensis* könyvsorozatát is, amelynek immár hat kétnyelvű (magyar–román) kötetét sikerült megjelentetni. A szóban forgó sorozatot legutóbb Gazda László sepsiszentgyörgyi tanár, *Codex* című munkája gyarapította.

A sorozat egységes arculata köszön vissza Gazda László könyvében is, amelynek előszavát a csángó népelet egyik jeles kortárs ismerője, Halász Péter jegyezte. A bevezető gondolatok révén értesülünk a kézirat megszületésének előzményeiről, tudomást szerezve az 1970-es évek első felében Gazda László által szervezett pionírexpedícióknak álcázott gyűjtőutakról. Ezen alkalmak ösztönzőleg hatottak a további szakirodalmi tájékozódásra oly módon, hogy a Sepsiszentgyörgyön induló *Csángó Újság*ban, majd ennek utódjában, a *Moldvai Magyarság*ban közölt írásaiban a moldvai csángók által lakott települések történelmi-néprajzi vonatkozású ismereteit összegezte.

Nem könnyű feladat jelen kötet műfajiságának behatárolása, s a címadás is jelzi az átmenetiséget, az egyes tudományos műfajok határvonálán való elhelyezkedést. Az olvasás során szembeötlő a kötet leíró jellege, amely egyben erényként is említhető, hiszen koherens szerkesztésmódja és közérthető nyelvezete által ismeretterjesztő olvasmányként is forgatható. Történeti perspektíva érvényesítése révén kerül bemutatásra harmincöt moldvai település, melyek múltjában mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból számottevő volt a csángó lakosság szerepe. S bár napjainkban Moldova városaiban nem beszélhetünk egységes csángó közösségekről, a hagyományos földművesfoglalkozást előnyben részesítő falvak lakói körében elevenen él a katolikus-csángó identitás.

Az északi csángók csoportját képező falvak sorából kettőre, a déli etnikai csoportba sorolhatók közül háromra, míg a székelyes csángók köréből huszonhat falura terjed ki a könyv tartalma. Husztváros, Románvásár, Kotnár és Bákó városok múltjával, művelődés- és gazdaságtörténetével kapcsolatos leírás egészíti ki a falvak sorát oly módon, hogy az egyes települések egy egységes szerkezeti séma érvényesítése révén kerülnek bemutatásra. A szerző a helységek térbeli beha-

1. Gazda László 2005: *Codex*. Csíkszereda – Miercurea Ciuc: Hargita Kiadóhivatal – Editura Harghita [Bibliotheca Moldaviensis], 512 oldal

tárolását szinte minden esetben földrajzi pontossággal végzi, mely adatsorokat leggyakrabban a szóban forgó települések etimológiája követ. A történeti kronológia törvényszerűséget képez írásában, s ennek megbomlása csak az egyes számadatok összehasonlítása alkalmával következik be. A gyűjtései során rögzített néveredeztetések a csángó lakosság kulturális tudatát példázzák, s ezek közzététele még akkor is jelentős, ha pusztán szóbeli közléseknek bizonyulnak. A népesség összetételének és ennek időbeli változásának bemutatásához szakirodalmi előzményeket hasznosít, de jelen kötet által is kitűnően érzékelhető az a diszkrepancia, amelyet az utóbbi évszázad népszámlálási adatai és a tereptapasztalatok keltenek.

Tagadhatatlan a vallásosság hangsúlyos volta a csángó közösségek életszervezésében, ezért a szerző is megalapozottnak tekintette a települések szakrális építményeinek részletes ismertetését. A templomok építési idejéről és körülményeiről, adott esetben a magyar lakosság múltját igazoló egykori harangok emlékéiről is közöl adatokat. A jelentős kézműves hagyománnyal rendelkező falvak esetében a lokális értékek kihangsúlyozása révén olvashatunk részletes leírásokat. Hasonló módon tájékoztat a frumószai szücsmesterség néprajzi jelentőségéről, valamint a gorzafalvi fazekasság tekintélyes múltjáról. Összességében azonban a gazdasági viszonyok bemutatása alulreprezentált. A közölt adatok nagy hányadának az 1898–1902 között publikált földrajzi szótár jelölhető meg forrásként, az utóbbi évtizedek gazdasági eseményei pedig csak a legkritikább esetben képezik a diskurzus tárgyát.

Gazda László az általa elérhető források alapján summázta a harmincöt település történetét; helyenként részletekbe menő adatsorokat tárt az olvasó elé, más esetekben pedig szűkebb terjedelmű leírásokra szorítkozott. Alapvetően tehát a hasznosított történeti források, ezek tartalma és minősége határozta meg a saját látásmódján átszűrte kép gazdagságát. A pionírexpedíciók alkalmával szerzett tereptapasztalatok élménydús leírásokat eredményeztek. Az előtérbe kerülő szubjektív megnyilatkozások sejtetik a korabeli mostoha gyűjtési körülményeket, de az adatközlők gazdag névsorai láttán jogos az olvasói hiányérzet: a szerzőnek hangsúlyozottabban kellett volna értékesítenie a személyes tapasztalatait, gyűjtései révén szerzett információkat.

A Bibliotheca Moldaviensis sorozat egyik sikere a forrásközlések kétnyelvű voltában rejlik, így tehát Gazda László két részre tagolt kötetének második felében is a magyar szöveg – Bartha György általi – román fordítása olvasható. Jelen könyv célközönségként nem kizárólag a „csángókérdéssel” foglalkozó kutató és értelmiségi elit jelölhető meg, hiszen a kötet stílusából fakadóan bárki számára könnyed ismeretterjesztő olvasmányt képezhet. Mi több, számos olyan helytörténeti információt tartalmaz, amelyek a moldvai csángó vidékre utazó személyek könnyed eligazodását szolgálják. Mindezen érvek összegzéseként állíthatom, hogy a kötet széles közönség számára tartalmas olvasmányt képezhet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Pozsony Ferenc 2002: *Ceangăii din Moldova*. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János.

Pozsony Ferenc 2005: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest: Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.

Pozsony Ferenc 2006: *The Hungarian Csango of Moldova*. Buffalo–Toronto: Corvinus Publishing.

Kinda István

A dokumentum szubjektív hitele egy csángó kiadványban

Recenzió Csoma Gergely: *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában¹* című könyvéről

A kulturális ösiség felfedezési lázában, az archaikum és mítoszának keresése közben kibontakozó jellegzetes „csángó reneszánszt” – bár a tudósok fogalmazták meg² – nem annyira az egymás mellett futó, kölcsönös konstruktív kritikák által előremutató vagy az egymással polemizáló tudományos diskurzusok megszaporodása jelenti, sokkal inkább az az össznemzeti érdeklődés jelzi, amelyet elsősorban laikusok: etnoturisták, érdeklődők, hobbifotósok, tánc-házások, zenészek, (önjelölt) népművészek tanúsítanak a moldvai csángók iránt. E széles körű kulturális érdeklődés erőterében az értékek „felgyűjtésének” lenyomata az is például, hogy a moldvai csángó zenészek fölöslegessé váltak a Kárpát-medencei magyar táncházakban, másrészt jelzésértékű az a számos cikk, úti beszámoló, állásfoglalás is, amely a csángó kultúra valóságáról született. A tudományos mércével mérve kétes hitelességűnek minősülő szövegek kategóriájukon belül is eltérő diskurzusok mentén szerveződnek, és különböző célokat lebegtetve maguk előtt (vagy éppen kiszolgálva azokat) különböző felfogást, értékrendet és -szemléletet tükröznek. Valamennyi ilyennek ismérve, hogy a megértésre és a lehető legobjektívebb rögzítésre koncentrááló szakmunkákat kritizálva az empátia és a nemzeti ragaszkodás hiányát, az elszakadt nemzettesttel szembeni hűvös érzéketlenséget vetik szerzőik szemére.

A tudomány és az érdeklődés szélsőséges kategóriái közé egy sajátosan illetékes csoport ékelődik: a csángókkal sorsközösséget vállaló, külső világból érkező kutatók csoportja, akik az antropológiai kutatásmódszertant meggyőződéses ideológiával társítva mozognak és dokumentálnak a terepen. A rövidebb-hosszabb önfeláldozó *hanging around* az „igazság” megtalálása, a csángó mítosz megélése, s nem utolsósorban a „háromnapos csángószakértők” lefűlése érdekében vállalható nemzetmentő stratégia...

Csoma Gergely szobrász és fotóművész, a Magyar Kultúra Lovagja titulusokkal szignózott *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában* című dokumentumregénye³ 2005-ben jelent meg, amelyben a szerző Moldvában töltött egyéves oktatói tevékenységének tanulságos történetét olvashatjuk. Az alapos tereptapasztalattal rendelkező Csoma Gergely kutatói ambícióit félretéve elsősorban közösségi, össznemzeti cél megvalósításáért küzd: a magyar nyelv iskolai oktatásának beindításáért a legkeletibb csángó közösségben, Magyarfaluban.

„Először az egérllyukakat töltöm meg méreggel” mondattal indítja Csoma Gergely a dokumentumregényt, amely egyben narratívája szemléletét is jelzi: a csángó és a magyar, a Kelet és a Nyugat, a nyers és a főtt egzisztenciális problematikájának kötetlen végigvezetett disszonanciáját és konfliktusát. Az első oldalon elretentő módon vázolja a „terep” embertelenségét, s ebben a tömör, képszerű formában feltárul az elmaradott, kegyetlen, rideg kultúra, amely a civilizáció-

1. Csoma Gergely 2005: *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában*. Budapest: Agroinform Kiadó, 111 p.

2. *Korunk*. 2003, XIV/9, *Csángó reneszánsz?* című tematikus szám.

3. A szerző definíciója.

ból érkező kultúrember számára nem biztosít befogadó, lakható környezetet. Ezt az archaikus (a leírás alapján megkockáztatjuk: *primitív*) miliót a komfort teljes hiánya jellemzi: rossz nyílászárókkal felszerelt szűk, fűtetlen lakóhely, ragadós kosz, bűz, s ebben a förtelmes környezetben rágcslók és élősködők – egerek, patkányok, bolhák, pókok, poloskák – teszik még elviselhetlenebbé az életet. Egyik pillanatról a másikra a vállalt feladat sikeres kimenetele az önkéntes tanító komfortérzetétől válik függővé. „*Támlás az ágy, csak átlósan tudok aludni, a szalmazsák vesziesen ropog minden mozdulatomnál, és középen gödrösen kialudt. A szalmazsákból árad az egész-hűg, undorodva szenvedek benne.*” (8.)

Csoma első oldalra sűrített dokumentuma az élethelyzetekben kifejtetten továbbra is jelen van. A kötetet olvasva eltolódott hangsúlyként érzékeljük az élénk táruló harmadik világbeli képet, amelyet a csángók igénytelensége, nyomora hat át, s hiányoljuk, hogy az eltolódott kulturális határvonalakról nemigen beszél, ugyanakkor a falu modernizációs elmozdulásait is túlságosan elhallgatja.⁴ Másrészt viszont nem veszi figyelembe, hogy a bennszülött természetes módon, otthonosan mozog saját kultúrájában, s csak akkor ütközik meg életmódján és körülményein, amikor a kívülről érkező nyugati vendég félszeg, tartózkodó magatartásával szembesül. Hogy példázzuk: a csángó ember a gödrösen kialudt szalmazsákban felrázza vagy éppen kicseréli a szalmát, és újból puha, kényelmes fekhelyet biztosít magának; a nyugati vendég tapasztalatlansága áldozataként nyomorog benne.

Az archaizáló szemlélet továbbvitelével a könyv törzsanyagában az oktatás nehézkes beindításáról, a gyerekekkel kialakuló viszonyokról esik szó. A csángó kultúrába és a helyi társadalomba egyre mélyebben ásva különös intertextualitás tükröződik a szövegben, időnként attól tartunk, hogy egy Malinowskiéhoz hasonlóan nagy felháborodást kiváltó terepnaplót⁵ konstruál meg a szerző egy másik – ezúttal európai – zárványszerűen megmaradt kultúrára vonatkoztatva. Személyek, leleplezett és kiértékelt attitűdök vonulnak fel előttünk, valamennyi a szerző értékmércején minősítve. Nem találjuk az antropológiai megértésre való törekvés nyomait, helyette egy, az oktató személyét központi kategóriaként definiáló és a köréje szerveződő gyermekcsoportot *lesből* leíró narratíva kerekedik ki az önkéntes oktatás és a csapatmunka történetéből, amely mellett állandóan visszatérő motívumként a Moldvát előzőlő „*szerencselovagok*” és a néprajzkutatók lényegesen elütő csoportjait fölényeskedő vagdalkozás során egybemossa.

A dokumentum textuális valóságát vizuálisan megjelenített realitás írja felül: a hivatásos fotóművész-szerző színes, minőségi fényképfelvételekkel gazdagította kiadványát. A Moldvában mozgó idegenek kulturális nyomainak kritikai elemzése során tanulságos problémát vet fel a csángókról készített fotókkal kapcsolatban: egy külföldön is megfordult, adatközlőként ismert csángó öregasszonyt egy fényképen olyan beállításban látta, amelyen egyszerre két ráolvasótechnikát alkalmazott. Hitetlenkedő kérdésére Csoma Gergely a következő választ kapta: „*Anikó [?], Imre [?] úgy mondták: csinnyájjam, tegyem magam, a pózán (fényképen) nem láccik. (...) Nevetünk, Anna hamisan rám kacsint: – Eröst akarták azt a pózát.*”⁶ (98.)

4. A kutatások rávilágítanak, hogy az utóbbi években Magyarfaluban átfogó adaptációs és modernizációs tendenciák érvényesülnek. Lásd pl. Mohácsék Magdolna – Vitos Katalin 2005: Migráció és településfejlődés. A magyarfalusi vendégmunkások fogyasztói szokásai. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: KJNT, 2005, 214–225.

5. Malinowski, Bronislaw 1967: *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Introduction by Raymond Firth. London: Routledge & Kegan Paul

6. A különböző helyeken nyomtatásban is megjelenő beállított, megrendezett fényképek a moldvai csángókat közvetlenül ismerők számára magukért beszélnek. Így például az a jelen kötetbeli fotó is, amelyen a Somoska határában

Az egyéves csángóföldi oktatás narratívájának szempontjából elsődleges események, a dokumentumok rögzítése mellett egy sor másodlagos információ – ha szakszerűek akarunk lenni, akkor *pletykaként* definiálható leírás – kerül a szövegtestbe. A csángó gyerekek személyiségfejlődési szakaszainak megfigyelése szappanoperához hasonló szövevényű, fondorlatos áruításokban bővelkedő rész történeteket írat a szerzővel: „...a vékonyka kislányban hatalmas a női hiúság! A kirándulás hetére almányi kebleket növeszt pótlékokból [...] A barátkozás négy napig tart, ám a csendes Nagyklaudia rivalizálási hajlama győz a barátság fölött, elárulva Juliánnak Gabi titkát kitömött melleiről. Julián elhidegül, Gabi keservesen szenved és átkozódik: sötét bosszúterveket forral a hűtlen barátnő ellen.” (92.) Az oktató élménybeszámolója a tanév sikeres befejezésének mozzanatával, a cél – ösztől már hivatalosan is oktathatják az iskolában a magyar nyelvet – elérésével fejeződik be.

Az összegzőként csatolt kétoldalas folytatás egy késve érkező munkahelyi villanyszámla kapcsán íródik, amelynek kifizetése végül a munkáját becsületesen elvégző alkalmazottra hárul. A végkifejlet az oktatási felelős és a tanító rossz emlékéü vitáját tragikussá erősíti: „*legalább kéthavi fizetésemről búcsúzom gondolatban. A bankba megyek. Felmondom lekötött betétemet, százezer forintot kérek, hogy az utazásra és a villanyszámlára fussa. (...) A pénzemem, a Moldvában megkeresett sosem kaptam vissza*”. (109.)

Rendkívül tömör és – talán éppen ezért – feltűnően erős bíráló jellegű a könyv két évvel később írt pár soros tényközlő utószava, amelyben Csoma (ismételten) megragadja az alkalmat, hogy a tudományos fórumok csángókkal kapcsolatos diskurzusaival és a műhelymunkákkal kapcsolatosan sértődött hangú véleményt formáljon, mintegy jelezve: lejárt a csángókért tenni akaró önkéntesek kora, s helyüket lelketlen turisták és kétes csángószakértők foglalták el. „*Kutatási irányzat lett a »csángómentők« tevékenységét bírálni. Az okos, ám tétlen elemzésekkel szemben én inkább a cselekvés szabadságában hiszek*”. (111.)

Csoma Gergely könyvének nyelvezete, a helyzetek megélése és értékelő bemutatása különösen erős szubjektivitással exponált. A szöveget a szerző javaslata szerint naplóként, gyűjtési beszámolóként, regényként, dokumentumként is kezelhetjük. Bár alapvetően ilyen jellegű, néprajzi-antropológiai besoroláshoz egyéb kritériumokhoz való alkalmazkodás és mindenekelőtt lényegesen átértékelt kutatói hozzáállás lett volna szükséges. A kulturális antropológia kutatómódszertanából és -elméleteiből tudjuk, hogy egy idegen kultúrában a „háromnapos” elmerülés valójában nem képezhet alapot objektivitásra számot tartó, hiteles alkotás létrehozására. Csoma Gergely történetekben és képekben színes, olvasmányos könyve kapcsán rá kell jönnünk, hogy a kutatói hozzáállás függvényében a hosszas beleélő helyzetek is csapdákat rejtve, fenntartásokkal érhetik el azt a – talán túl magasra tűzött – célt, hogy objektív dokumentációs megbízhatósággal, hitelesen bemutassuk a másik kultúrát.

lévő üres eszténa látható. A kép két mellékszereplője a felirat szerinti augusztusi klímában egyetlen dologra koncentrálnak: a zöld lombú fák előterében a mezítlás asszony és a szabadidőruhás gyerek egy tetőtől talpig tradicionális pástorsubába burkolt, félprofilból fotózott, büszke tartású, „beállott” férfit figyel... (A 32–33. oldal közötti számozatlan lap.) Ha már maga a szerző vetette fel, megjegyezzük, hogy több kötetbeli kép is kikezdi dokumentuma hitelét, pl. amelyen a gyerekek a nedves talajba botokkal karcolva tanulják a betüvetést stb.

7. Kómíves Noémi 2001: Mindennapjaink szövegei: a pletyka. *Néprajzi Látóhatár*, X, 1–4, 205–225.

Gergely Orsolya

The Hungarian Csango of Moldova

Recenzió Pozsony Ferenc: The Hungarian Csango of Moldova¹ című könyvéről

Pozsony Ferenc *The Hungarian Csango of Moldova* című könyve 2006-ban egy egyesült államokbeli kiadónál látott napvilágot. A csángó motívummal kívül-belül teleszótt könyv tulajdonképpen „csomagolásá”-ban hoz újat: igen jelentős mérföldkőnek tekinthetjük azt, hogy egy erdélyi magyar, moldvai csángókkal foglalkozó néprajzkutató könyvét angol nyelven olvashatjuk. És nemcsak mi, hanem minden Kelet-Európa, avagy kulturális antropológia és néprajz iránt érdeklődő, bármilyen anyanyelvű Olvasó. Csermely Péter gondozásában tulajdonképpen Pozsonynak egy korábban ismert munkája született meg világnyelvi kiadásban. Ez természetesen nemcsak a szerző népszerűsége növelése szempontjából jelentős, hanem a téma és diskurzus népszerűsítése tekintetében is fontos megvalósítás. A könyv deklarált módon a moldvai csángó közösség történetébe kíván betekintést engedni, leírva ezen társadalom tradicionális kulturájának dimenzióit. A szerző neve minden szakmabeli avagy laikus érdeklődő számára is garanciát ígér, hogy mindent meg fogunk tudni a moldvai csángókról, amit tudni lehet és érdemes erről a népcsoportról. És ezt az ígéretet a kilenc fejezet során be is váltja Pozsony.

A Buffalo–Torontó-beli Corvinus Kiadó gondozásában megjelent könyv kilenc plusz egy fejezetre tagolva enged bepillantást minden olvasói réteg számára a „csángótéma” tudományos, adminisztratív és politikai legitimitásába, a csángó közösség történelmébe, életébe, hitvilágába stb. Tulajdonképpen kilenc fejezet, amit egy tekintélyes előszó vezet be. Az előszó – noha hiányolhatjuk belőle a személyes hangvételt, vallomást a csángó kultúra melletti elköteleződésről, a témában tett jelentős munkásságról stb. – egy néprajzoshoz illő és Pozsonyt igazoló aprólékos, teljességre törekvéssel kapunk képet a csángókról: a területről, ahol élnek, népcsoportjuk és nevük eredetéről. Az enciklopédikus áttekintés során a szakmabeli vagy kvázi szakmabeli számára is felelevenedik vagy összeáll a kép, az érdeklődő, talán idegen nyelvű olvasó pedig átfogó – bár néhol nehezen követhető történelmi bonyodalmakkal teleszótt – freskót lát erről a Kelet-Európában élő népcsoportról. A kilenc fejezet során Pozsony Ferenc pedagógushoz illő módon kijáratja az olvasóval a csángóiskolát.

Első lecke – történelemóra: a magyarok és a magyarok szerepe Moldova történetében. A legterjedelmesebb fejezet, melyben a szerző többet tesz, mint amennyit a könyv fel szeretne vállalni: a régió történelmét írja le terjedelmes forrásanyagra támaszkodva; birodalmak és hatalmak uralmát és alkonyát, uralkodók és rendeletek befolyását, kultúrák hatását és nyomaikat ismerheti meg az olvasó. Mindezt a moldvai csángó közösség szemszögéből megvilágítva.

Második lecke – a vallás mindenk fölött. A második legterjedelmesebb fejezet arról beszél, amiről talán leggyakrabban esik szó moldvai csángókról szóló bárminemű diskurzusban. Mint tudjuk, a római katolikus vallás megtartása és gyakorlása, az ehhez való ragaszkodás, mely a közösség identitásának legfontosabb ismérve, de a közösség elhatárolásában, a többségi társadalom általi megbélyegzésének is legfőbb eredője. Természetesen a történelemlecke itt is foly-

1. Ferenc Pozsony 2006: *The Hungarian Csango of Moldova*. Buffalo–Toronto: Corvinus Publishing

tatódik, ami teljességgel indokolt is, hiszen a népcsoport történelme, vallása által leginkább meghatározott. Még ma is.

Harmadik lecke – mit kell tudni az identitásról? A szerző szerint a legtöbb csángó közösség egy úgynevezett középkori értelemben vett identitást mondhat magáénak: inkább etnikai, mint nemzeti identitástudatról beszélhetünk a csángók esetében, egyfajta közös rítusokon, szokásokon, nyelven, kultúrán, vallási és erkölcsi hagyományon nyugvó csoportkohézióknak tekinthető.

Negyedik lecke – magyar irodalom óra. Ebben a fejezetben arra világít rá a szerző, hogy milyen szerep tulajdonítható a magyar nyelvi kultúrának. Gegő Elektől Erdélyi Zsuzsannáig számos néprajzkutató nevével találkozhatunk, akiknek neve és munkássága kapcsolatba hozható a csángó kultúrával. Itt az olvasó a magyar nyelv és magyar kultúra meghatározó hatására kap elégséges bizonyítékot, illetve megismerheti a csángók hiedelem- és szokásvilágát.

Ötödik lecke – dialektustan. A szerző állítása – a szisztematikus lingvisztikai kutatásokra alapozva –, hogy az archaikus, középkori nyelvi emlékeket őrző magyar dialektus még mindig fellelhető a moldvai csángó falvakban. Bemutatásra kerül a három nagyobb csángó nyelvjárás-csoport: az északi (Románvásár környéki falvakban: pl. Szabófalva, Újfalú, Kelgyest), a déli (Bákótól délre fekvő falvakban: pl. Trunk, Gyoszény, Szeketura) és a székely csángó nyelvjárás (Aranyos-Beszterce, Tatros és Tázló folyók völgyében). Ugyanakkor igen szemléletes statisztikai adatokat is kapunk a római katolikusok és a magyar anyanyelvűek számának párhuzamos alakulásáról, melyek során az olvasó a több évszázadon keresztül az oralitásban őrzött nyelv elvesztődéséről, azaz a lingvisztikai asszimilációról kap objektíven negatív képet.

Hatodik lecke – identitás és modernitás. A cím szerint kicsit többet várnánk, olvasnánk a modernitási folyamatokról, ehelyett inkább egy folytatást kapunk az identitással és az anyanyelv elvesztésével kapcsolatos „leckéből”.

Hetedik lecke – gazdaságtan. Gazdasági valóság régen és napjaink moldvai csángó közösségében. A Románia egészét érintő gazdasági átstrukturálódások ezen szűkebb régiót is természetes módon érintették, erről kapunk képet. A mezőgazdaság mint megélhetési, de nem gyümölcsöző ágazat kerül bemutatásra, illetve szó esik az utóbbi évtized egyik gazdasági gyakorlatáról, a külföldi munkavállalásról. Az Olvasónak ismét támad egy hiányérzete: talán kíváncsi lett volna a csángó háztartások mindennapi túlélési technikáira és szervezésére egy bővebb kifejtésben is.

Nyolcadik lecke – társadalomtan. Ez az első fejezet, mely több alfejezetre tagolódik, és ezen alfejezetek mindenike egy bizonyos, a csángó társadalmi berendezkedés valamely dimenzióját vizsgálják meg. Így igen izgalmas körképet kapunk a csángó falu társadalmának intézményrendszeréről, társadalmi rétegződéséről és átstrukturálódásáról, generációk és nemek közti viszonyrendszerekről, az erkölcsről és „törvényről”, azaz a formális és informális érték- és szabályrendszeréről.

Kilencedik lecke – legitimitástan. A könyv zárófejezete egy igen jelentős megvalósítás a szerző részéről ötlet gyanánt is. Pozsony Ferenc ebben a fejezetben alfejezetekbe csoportosítva összegzi azon próbálkozásokat, melyek politikai, civil, hivatalos és nem hivatalos szinten történtek a csángó nép és kultúra legitimitása érdekében, illetve a helyzet valamilyen szintű, irányú befolyásolása érdekében. Olvashatunk az intézményépítésről (a csángó képviselő terén), próbálkozásokról a magyar anyanyelvű oktatás bevezetéséért, a vallási liturgia „magyarosítási” kísérleteiről, országos és nemzetközi politikai szerepvállalásokról. Talán ez volt a könyv legizgalmasabb fejezete – ugyanis ez a fejezet a hétköznapi valóságba emeli át mindazon lexikális ismerethalmaz szerepét és fontosságát, amit a korábbi fejezetek során „megtanulhatott” az olvasó.

A leckéről Pozsony Ferenc gondoskodott. A többi az olvasón múlik. Mert a könyv célja csak egy téma, a moldvai csángók iránti bárminemű érdeklődés felkeltése és az eddigi feltárások enciklopédikus összegzése. Ezután már az olvasón áll, hogy keresni fog több kisebb, egyes adott témával, jelenséggel foglalkozó, egyre több fiatal kutató terepmunkájának eredményeként (is) született, igen mélyre ásó, a moldvai csángók hitvilágát vagy megélhetését leíró antropológiai-szociológiai tudományos írásokat. Vagy megelégszik azzal, amit ebből a könyvből megtudott ezen népcsoportról. Az érdeklődés felkeltése viszont mindenképpen célt talál ezzel a könyvvel.

Felkiáltó jeles kisebbségi lét – talán így összegezhetnénk a szerző attitűdjét és hangvételét mindazzal kapcsolatban, amiről beszél. Annak a több évszázados, sokrétű elnyomásban szocializált csángó népcsoportnak a bemutatása, amelyről lehet hogy semmit, keveset vagy épp sokat tud a magyar vagy nem magyar olvasó, de amelyről ezek után már nemcsak tudni fog, de állást is tud foglalni. Bármiről is beszéljen Pozsony, a politikai, vallási, kulturális kisebbségi lét körvonalára erőteljesen érzékelhetővé válik az olvasó számára. És talán ez egy igen jelentős hozadéka ennek a kiadványnak. Nem a szeretetteljes sajnálkozás, nem ökölbe szorított kiabálás, hanem az objektivitás által átszőtt tudományos leírás, melyben a kutató is állást foglal.

Ha kritikát akarnánk megfogalmazni, talán az lenne, hogy magyar olvasónak íródott. Ez nem jelenti azt, hogy a magyar történelemben és kultúrában egyáltalán nem jártas olvasó számára nem áll össze egy teljes kép, hogy ne lenne érthető a hosszas történeti betekintő és beidézett forrás indokoltsága és fontossága. De talán nehezebben. Számunkra természetesen maximálisan érthető a bizonyítás fölöttébb indokolt volta és a történelmi előzményekre való kitérés, mivel azok meghatározó volta közismert. Ennek ellenére izgalmas olvasmány lenne egy nem magyar anyanyelvű és nem magyar kultúrával átítatott olvasó kritikája. Feltehetően teljesen más dolgok ragadnák meg figyelmét, mint amit a szerző, vagy amit mi, a témában érdekelt olvasók jelentősnek tartunk. Ennek ellenére tudományos szempontból (is!) érdekes lenne, hogy teljesen kívülről szemmel milyen olvasata lehet ennek a megvilágításnak.

Kinda István

Csángó mitológia – mítosz és valóság

Recenzió Duma-István András: Csángó mitológia – mítosz és valóság¹ című könyvéről

A klézsei csángó költő, Duma-István András 2005-ben kiadott *Csángó Mitológiája* a moldvai csángók kultúrájáról szóló publikációk közt újszerű teljesítménynek minősül. A kézdivásárhelyi Havas Kiadónál megjelent munkához szerkesztőként Sántha Attila költő *Könyv a fény jegyében* címmel írt előszót, amelyben kijelölte a kötet szubjektív, ideológiai és tudományos mezzsgyékre vezető csapásait. Duma kötetének fejezetei a perspektívák eme váltogatását 17 tematikus egységbe fogják össze, amelyek következtetéseit a *Végszó* című összegzésben foglalja össze a szerző. A csángó hitregeként tételezett ősi, „*tátosokon és bábasszonyokon*” keresztül megszerzett homályos tudást a mozaikszerűen egymás mellé illesztett mitológiai elemeken keresztül próbálja felmutatni. A kiadvány második részében a költő 48, a „*föld nagy üdei*”-nek mítoszi kódét idéző versével tár fel még sejtelmesebb és megfoghatatlanabb módon egy feledésbe merült hitvilágot. Elhivatottságát, nemzetmentő és -politikai célkitűzéseit bő kétoldalas önéletrajza támasztja alá. A kötet nyelvi megformálása során bőségesen használt archaizmusok és kutatókat is próbára tevő ritka tájnyelvi szavak értelmét a könyv végi *Szómagyarázat* világítja meg.

A könyv monográfiát ígérő címe és tartalma inkább poétikai, semmint tudományos megalapozású. Már önmagában a címválasztás is kérdéses: létezhetett/létezhet-e csángó mitológia, ha magukról a csángókról mint népcsoportról már csak egy mítoszok utáni időtől, a Krisztus utáni 13–14. századok fordulójától beszélhetünk, s ha ráadásul azt is szem előtt tartjuk, hogy egy esetleges csángó mitológia gyökereit a csángók legelfogadottabb eredetelmélete folytán az ugyancsak hiányos magyar és székely hitregékből kellene levezetni...

Duma András könyvének fejezetei a valaha egységes mitológia megléte mellett érvelnek a fény- és napkultusz, a tárgyi kultúra mindennapi jelei és szimbólumaik jelentései, a szokások, a rovásírás maradványai, az emberélet fordulói, a hiedelmek beszédes példáinak sorát állítva bizonyosságul, értelmezéseikkel azonban – és ezzel a szerző is tisztában van – nem mindig érthetünk egyet. A könyv kérdőjeles létalapját és ingoványos felvetéseit már a szerkesztői előszó is jelzi: „számbavesz, kiigazít, részleméleteket dolgoz ki, ám ennél tovább (nagyon helyesen) nem merészkedik, mivel még nem érzi úgy, hogy eleget tudnánk egy csángó eredetelmélet felállításához”. Ugyanakkor Dumát megelőzve már maga a szerkesztő elveri a port a kutatókon éppen a tudományos felelősséggel végzett munkát bírálva – azt, hogy bevallottan nem született egyértelmű nemzetközi konszenzus a csángók nevének² és eredetének kérdésében –, s egyúttal újabb alternatívát ajánl a megoldáshoz: „ugyan tudják-tudták eddig is tudósaink, hogy baj lehet a »csángáló« eredeztetéssel [...] Pedig milyen jó lenne, ha néprajzosaink, történészeink is megtanulnák használni az internetet, mely az emberi tudás mindeddig legnagyobb tárháza, és akkor láthatnák, hogy a kelet-európai térségben bőven fordulnak elő Csángur (Changur) nevű települések, méghozzá ott, ahol azok logikusan lehetnek: Bulgáriában. (Ez pedig azt jelenti, tetszik, nem tetszik tudósa-

1. Duma-István András 2005: *Csángó mitológia*. Kézdivásárhely: Havas Kiadó, 151 p.

2. Sántha Attila itt téved, mivel az Európa Tanács 2001-ben elfogadta Tytti Isohookana-Asunmaa asszony ajánlását a népcsoport nevének magyaros írásmódjára vonatkozóan („csango”) – a szerk. megj.

inknak, hogy a bolgár honfoglalásban Csángur nevű csoportok is részt vehettek.)” Bizonyosság hiányában csak annyit jelzünk: sejtett, „érezett” vagy hitt teóriákból bőséges a felhozatal román és magyar oldalon egyaránt.³ Ezt a felvetést is hasonló elméletnek tekinthetjük, főleg ha hozzáolvasuk a szerkesztő későbbi mondatait: „biztos vagyok benne, hogy számos olvasó fog érdekes hipotéziseket kiagyalni a könyvből kiindulva”; (8.) Duma András „ahogy írta a sorokat, előtört belőle a költő, és ő maga is hozzátett, elvett, megváltoztatott, átírt sok mindent...” (9.)

A szerző kötetének tételeit a bennszülött csángó etnográfus magabiztos fölényével állítja össze, s ennek az életen át, titkos csatornákon keresztül megszerzett tudásnak a birtokában, azon túl, hogy kritizálja – amelyhez nemigen hoz ellenérveket és főleg csak *megérzésből* támaszt alá –, valósággal inzultálja a Moldvát járó néprajzkutatókat. (28.) Sejtetett tudásával és kritikai attitűdjével együttvéve nem hoz merőben újat a tudományos bizonyosság számára, de értékelendő, hogy szóba hoz, papírra vet olyan dolgokat, amelyeket tudni, bizonyítani aligha remélhetjük, de amelyekben hinni annál inkább lehet.

Az alábbiakban két-három önkényesen kiragadott példa kapcsán jeleznénk a kötet dokumentációs egyenetlenségeit. Duma egyik alapgondolata, hogy a valamikori egységes csángó mitológia széttöredezett elemeinek jelentéseit – az idegenekkel ellentétben – a csángók még ma is értik/érik. Az idegen–bennszülött kultúráról kialakított tudásának kontrasztja és a konszenzus hiánya nemcsak a „tudósok” és a „csángók”, de a szerkesztő és a szerző szövegein keresztül is tükröződik. Az utcán álló antropomorf vagy kerek kötömböknek „az öregek védőszerpet tulajdonítanak, és melyek elmozdításától a fiatalok is babonás félelemmel tartózkodnak” – érvel Sántha a darabjaira hullott mitológiai tudás mai felbukkanása mellett (7), míg pár oldallal hátrébb Duma András épp az ellenkezőjét jelzi: „természetesen a fiatalok nem tudják értelmét, és kidobják, leborítják”. (18.)

Az egymásnak ellentmondó értelmezések és szótörténetileg elhomályosult értelme miatt veszeljesnek tartjuk „kapitális tévedés”-nek minősíteni egy elméletet⁴ és „bebizonyítani”, hogy a *kerpa* kifejezés a körfa összetételből származik, főleg egy hiányos analizáló előszói érvelés és egy még foghíjasabb bizonyítás (33.) keretében. Bizonyításra nem vállalkozhatunk, mint ahogyan nem zárjuk ki ennek a felvetésnek a helyénvalóságát sem, csupán jelezzük a kérdéskör komplex és ellentmondásos mivoltát. Elfogadjuk, hogy a román *cârpa* szó ’rongy’, ’ruha’ (csángóson ’ruva’) jelentése fenntartásokkal jelölhette e díszes női fejrevalót, de a józan paraszti logikára hivatkozva felhozott nyelvészkedő érvet – ti. azt, hogy szóösszetételben a *kerparuva* kifejezés értelmetlenné válik ’ruvaruva’ jelentése miatt, „ami már halandzsa”, tehát nyelvi használata ellen szól – példákkal cáfoljuk. Lükő Gábor feljegyzései azt bizonyítják, hogy a *tyukmon* ’tyúktojás’ értelmű elhomályosult összetételeiként egyes falvakban a tyúktojást *tyuktyukmonnak*, a kacsa-tojást *récetyukmonnak* nevezték.⁵ Tudomásunk szerint ugyanígy halandzsának ítélték a székeles csángó ketrisiek a szomszédos déli csángó diószéniek *lúdtikmony* kifejezését a lúdtojásra alkalmazva, amely – Sántha egyik frappáns szófordulatát parafrázálva: halandzsa ide, követ-

3. Ezek bővebb bemutatását lásd: Pozsony Ferenc 2005: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest: Európai Folklór Intézet, 10–23.

4. Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – dr. Nagy Jenő 1981: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest: Kriterion kötetben a főkötet jelentő *kerpa* kifejezést a szerzők a román *cârpa* szó tükörfordításaként adják meg (*Szójegyzék és szótár*, 435.). Valójában mindmáig nem született konszenzus a *kerpa*, *kerparuha* kifejezések eredetének tisztázásában.

5. Lükő Gábor 2002: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest: Táton Kiadó, 73.

kezetesség oda – redundanciája dacára élőnyelvi használatban volt még a 20. század végén is.⁶ Lükő 1930-as években végzett kutatásai szerint a kerpa viselete a 18. század úri divatjának az átvétele (mint ahogyan a magyar főköntös és a székely csepesz is 17–18. századi, német eredetű⁷), ráadásul hol körfával, hol anélkül használták. „A Moldva-melléki magyar falvakban már csak néhány öregasszony viseli a kerpát, s fehér kendőből közvetlenül [tehát körfa nélkül – K. I.] a fejére csavarja, akárcsak Kalagorban. A Beszterce mentén a kerpa nagyobb és hátraeső, mert itt a nők nagy vesszőkarikára fonják fel a hajukat, s ezt burkolják a piros csíkos kerpába.”⁸ Amennyiben ezeknek a kutatásoknak hitelt adunk, a Nefertiti-viseletből a csángó–egyiptomi, illetve a kerpa „pa” hangalakjából kikövetkeztetett csángó–finn kapcsolatok teóriájának létalapja egy csapásra szertefoszlik.

A kötet erősen vitatható fejezete a *Rovosmaradékok a keptáron* című, amelyben a szerző a gazdagon hímezett csángó bundalájbi, a *keptár* kép-tárként való értelmezését és a feltételezett rovásírásos hímezésminták szavakká, mondatokká való összeolvasását végzi el, s költői vénája bevetésével felfejti a viseletbe kódolt ősi üzenet titkát: „Föld nagy időjében bél kebel szár sarok rét csap zúg, a szárnyas nap, a csillagok és a víz köriben a Duna kebeliből magzik sarkig kebelezik az idő”. (52.)

A könyv második része rövid fejezetekbe foglalt tényközlő megfigyeléseket tartalmaz a csángók életútjának szakaszaiból, a társadalmi szerepekről, folklórról és szokásokról, az utolsó egységben pedig a „*vadmodernizáció*” jelenségét az értékek átalakulásának tudatában elemzi. Duma-István András verseiben élethelyzeteket, megfigyeléseket rögzít sajátos csángó nyelven, s külön színpoltként több versben is megjelennek a korábban „kiolvasott” keptár „*nagy üdöket*” felemlető mitológiai elemeinek lírai feldolgozásai is (ilyen pl. a *Változtatások* című négyesoros: „Föld nagy ideiben / Részek mazdulgatnak / Lassan növekedve / Üdők váltatódnak.”).

Duma-István András kötete a csángó kiadványoknak azt a jelentős értéket képviselő sorát gazdagítja, amely nem kívülálló jó-rosszul adatolt megfigyeléseiből született, hanem belülről termelődött ki, csángó szerzők saját kultúráról nyilatkozó műveiként. Természeteszerű, hogy a bennszülött etnográfus saját életvilágára vonatkozó ismeretei mélyebbek az időszakosan kutató kívülálló tudásához képest; az itt kiemelt példákon keresztül mégis arra utaltunk, hogy a magától értetődő, *automatikus* tudáson alapuló feltételezések körültekintő és alapos dokumentálódás híján gyakran tetszetős és gyors teoretikus megoldást kínálnak a kulturális interpretációkra, de voltaképpen nagy az esélyük, hogy alaposabb kitekintés mellett ezek – a szerkesztő szavaival – a „kiagyalt hipotézisek” kategóriájába sorolódjanak. Kritikai felhangja ellenére a *Csángó mitológia* a csángó kultúra sajátos elemeinek nem bizonyító, tisztázó, hanem csupán felvető jellegű exponálására tesz kísérletet, sikerrel. Egyetértve a könyv ajánló soraival, valóban iniciatikus, beavató könyv a *Csángó mitológia*, nem is annyira a kultúra múltjának feneketlen kútjából felhozott „bizonyítékok” miatt, hanem a csángó lélek – s hozzáteesszük: Duma-István András költői szubjektumának – nagyszabású kivetítődése által.

6. A diószéniek nem nyelvészkedtek, csupán használták a kifejezést, amelyről a szomszédos Ketrishen már így vélekedtek: „*Hát most má vaj lúd, vaj tik! Vaj lejánka, vaj kölkök! Nálunk a lejánka az lejánka, s a kölkök az kölkök!*” Tánzos Vilmos: Etnográfusi töredékek a csángó nyelvi identitásról. *Székelyföld*, 2007, XI/12, 111–121.

7. Magyar Néprajzi Lexikon, F–Ka, *főkötő* szócikk.

8. Lükő 2002, 95.

Szabó Á. Töhötöm A moldvai magyarok hagyományos állattartása

Recenzió Halász Péter: A moldvai magyarok hagyományos állattartása¹ című könyvéről

A magyar társadalomtudósok körében ma közismert a tény, hogy a moldvai csángók kultúrájának kutatása mögött az utóbbi 17-18 évben olyan, akár a re-nacionalizálódási² folyamatokkal is összefüggésbe hozható felhajtóerők működtek, amelyek nem kevés erőforrást jelentettek mind a terepkutatások megszervezésében, mind pedig a konferenciák megrendezésében és a különböző tudományos publikációk³ megjelentetésében. Különbözőt mondok, hisz a fentebb említett felhajtóerő nyomán igen különböző motivációjú és képzettségű tudósok és áltudósok keresték kibontakozásuk és tudományos (vagy annak képzelt) tételeik igazolási lehetőségét a csángók kutatásának keretében. A tudósok – néprajzkutatók és antropológusok, szociológusok, történészek, nyelvészek – mellett nemzetmentők, táncházasok, a falusi idillt, az ősmagyar kultúrát keresők, sumerológusok és az ősmagyar hit követői özöne lepte el a moldvai falvakat, és lassan a csángókra is vonatkoztatni lehetett a lappokról az antropológusok körében elterjedt anekdotát, miszerint a lapp család öt főből áll: a két szülő, a két gyerek és a házi antropológus. A kutatói munka és a nemzetmentés, a kettőnek az esetenkénti keveredése, az érdekvédelem és a csángó bizniszben becsatornázott erőforrások a helyi közösségekben néha kiváltott ellentmondások⁴ reakciók mellett tudományos szempontból igen káros következménnyel jártak: a csángókutatáson belül a tudástermelés és ennek a tudásnak a megjelenítése a kompenzatorikus jelleg mellett is igencsak inflálódottá vált⁵, így – főként letről, a mindennapi olvasó szintjéről pillantva – igen nehéz ma eldönteni, hogy mi a tudományos munka, és mi a szintiszta dilettantizmus.

Az inflálódás a csángókutatás nemzeti erővonalainak megfelelően nem minden tudományterületen egyenlő mértékű, hisz például igen kevés a moldvai csángók gazdálkodását leíró, elemző dolgozat, mivel a csángókutatásra kívülről (vagy belülről?) ruházott nemzetmentési, nemzetteremtési vonatkozások miatt a gazdálkodás a fontosnak tekintett területek mellett (népzene, szövegfolklorisztika, nyelvészeti kutatások, nyelvtörténeti emlékek, eredet) periferikus maradt. Az érdeklődő a mai napig igen könnyen megszámohatja azokat a munkákat, amelyek a 20. század elejétől kezdődően legalább csak kitértek a gazdálkodásra, nem is beszélve azokról, amelyek önálló témájukként kezelték e területet.⁶ Ez azért is kevésbé érthető, mert a magyar néprajz az

1. Halász Péter: *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. General Press Kiadó, Budapest, é. n. 504 oldal

2. Niedermüller Péter: Elavuló fogalmak. *Regio* 2002/4. 138–147.

3. A csángókérdés publicisztikai vonatkozásai itt most figyelmen kívül maradnak, noha kétségtelen, hogy a felhajtóerők a problémának a médiabeli megjeleníthetőségére is hatottak. Lásd ehhez Ilyés Sándor: Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 99–128

4. Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 129–155.

5. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a csángó tematikában 1990-től nem jelentek meg színvonalas munkák.

6. A csángókról szóló szakirodalmat összefoglaló, 5376 tételt tartalmazó munkában a gazdálkodás fejezetben (ebbe

anyagi kultúra, a gazdálkodás, állattartás területén – mindemellett, hogy e terület a pásztorkodás ösfoglalkozásként való azonosítása és a pusztai állattartás keleti vonatkozásainak kiemelése mellett a néprajzi kutatásnak már korai szakaszaiban kutatóvá vált – tudománytörténetileg és módszertanilag is fontos, nagy munkákat, monográfiákat tudhat magáénak.⁷ A csángók gazdasági életét vizsgáló kisszámú munka értékeléséhez eddig – nagyon leegyszerűsítve – két tényezőt kell figyelembe vennünk tehát: egyrészt a kilencvenes évektől kezdődően igencsak inflálódott csángó tematikát, másrészt a magyar néprajzban jól kidolgozott metodikájú, fontos műveket felsorakoztató, a gazdálkodás egyes szegmenseit bemutató monográfiákat.

A korábban már említett magyarázat mellett, miszerint a gazdálkodás a nemzetteremtés, nemzetmentés szempontjából bizonyos értelemben periférikus, hisz az itt gyűjtött tudás reprezentatív módon csak kevésbé jeleníthető meg, és ez a tudás nem válhat a nemzeti identitás részévé, másik lehetséges magyarázatunk a néprajz általános változásával lehet kapcsolatban. A gazdálkodás, állattartás magyar nagymonográfiái a hatvanas–nyolcvanas években születtek, amikor a csángók kutatására csak korlátozottan nyílt lehetőség, azt követően pedig a periférikus jelleg mellett a néprajzban lezajló belső (paradigmatikus) változások sem favorizálták az ilyen jellegű kutatásokat. Emellett pedig talán azok a környezetben és a habitusokban rejlő feltételek is eltűntek, amelyek együttes jelenléte az említett nagymonográfiák születését lehetővé tette: az intézményi keretek, a kevésbé mobilis, egy intézményhez kötődő tudói pálya, amely megengedte egy-egy területnek a jó értelemben vett mániákus vizsgálatát, a mély tudói erudíció, a hatalmas szakirodalmi tájékozottság, több nyelv ismerete, változatos források használata.

A csángók gazdálkodásáról igen keveset tudunk tehát, legtöbbet talán épp az itt bemutatott kötet szerzőjétől, aki több írásában is érintette már azokat a témákat, amelyeket ebben a kötetben feldolgoz. Ez a kevés tudás több szempontból is igencsak sajnálatos. Először talán azért, mert egy igen fontos, az eddigiekben csak szórványosan tanulmányozott és dokumentált tudásanyag és életforma van eltűnőben az utóbbi idők társadalmi változásai, leginkább talán a munkaerő-migráció által megmozgatott moldvai falvakban. Másodszor azért is, mert ha ismerénk ezeket a gazdálkodási rendszereket, a gazdaságszervezetet és a mentalitásokat, könnyebben tudnánk értékelni, elemezni az ott zajló változásokat. És végül – némiképp talán önzően kutatói szempontból – a csángók gazdálkodásának kutatásán keresztül sok mindenre rá lehetne mutatni a gazdasági antropológiának a kelet-európai átmenetre vonatkozó állításai közül.

A bemutatott könyv mindezek miatt és az eddig leírt inflálódás ellenére (is) hiánypótló, és mondom ezt annak tudatában, hogy ezt a jelzõt akkor szoktuk elsütni, ha nincs mit mondanunk egy könyvről. Esetünkben nem erről van szó, egyszerűen arról, hogy a fentebb bemutatott értelmezési mező felől nézve hová lehet elhelyezni az olvasott munkát. A következőkben az ismertett kötetet igyekszem elhelyezni egy olyan értelmezési mezőben, amelyet az eddig felsorolt, és általam a probléma fontos összetevőjeként kezelt szempontok alkotnak, mindeközben pedig a kötet anyagát is bemutatom. Annyit azonban hangsúlyozni szeretnék: a könyv így első olvasásra

beleértve a kereskedelmet, piacokat, közlekedést és szállítást is) 77 tétel található, és ennek is egy része olyan általános munka, amelyben csak utalások találhatók a csángókra. Lásd Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánzos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 244–250.

7. A példákat oldalakon keresztül lehetne sorolni, itt csak néhányat emelek ki. Balassa Iván: *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. Paládi-Kovács Attila: *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. és uő. *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 1993.

nem csak hiánypótló, hanem a régi tudásformák iránt érdeklődőknek élvezetes is, hisz egy valóban eltűnőfélben levő világra nyerünk benne rálátást, ugyanakkor pedig igen részletgazdagon mutatja be a tárgyat, és például nemcsak a szigorúan vett, az állatok tartásával kapcsolatos tudásokat ismerteti, hanem az ehhez a területhez tartozó folklorisztikai vonatkozásokat is.

Annak talán a szerző is tudatában volt – még ha feltételezhetően nem is így bontotta le magának a kontextust –, hogy milyen jelentései lehetnek egy ilyen munkának, hisz a könyve előszavában igyekszik elhelyezni abban a paradigmában, amit én fennebb nemzetmentésnek neveztem. Csakhogy – és ezt a szerző is megjegyzi – a moldvai magyarok állattartását magyar keretek közt *így* értelmezni igen nehéz, hisz az élet e területe (sok más területhez hasonlóan) igen kitett a román közösségek hatásának, mintegy összefonódik a környezettel, ezzel szemben viszont az „állattartásban érvényesülő etnikai sajátosságok talán az állattartás szervezettségében és hasznosításában lennének fölismerhetők.” (6. o.) Hogy pontosan mire is gondol, az sajnos nem derül ki, így a könyvnek az etnikai mezőben való olvasati lehetőségei igencsak lecsökkennek, ami nem feltétlen baj, hisz a csángókkal foglalkozó szakirodalomban fölösen találunk a nemzeti olvasatra példát. Viszont ennek ellenére a könyvet mégiscsak végigkíséri egy latensen jelen levő, etnikailag elkötelezett látásmód, amelynek eredményeként az olvasóban mindegyre feltámad a sejtés, hogy a szerző a csángó gazdálkodásban a magyar sajátosságokat keresi, hisz a moldvai magyarok – persze már az is beszédes lehet, hogy nem csángókat mond a címben – gazdálkodását Kárpát-medencei, magyar keretekben látatja, amikor az összehasonlítás alapjának ez utóbbit teszi meg. Hogy e mögött milyen szakmai döntések álltak, nem tudhatjuk, lehet egyszerűen a személyes vagy a szakmai szocializációs háttér hatása is. Ebben az értelemben viszont tudományos szempontból esetleges, amit az is alátámaszt, hogy a szerző maga is a különbségeket, és nem az azonosságokat hangsúlyozza. Ezeket nem sorolom fel mind, itt csak néhány fontos eltérésre utalok a könyv alapján: a tehén fogatolása (214–215. o.), az istállózás (59–60. és 176–179. o.), az istállótrágya használata (94. és 231–233. o.), a juhok trágyájának kosarazó hasznóvétele (397. o.) stb. Feltehető a kérdés, hogy – túl a kötetben előforduló, ilyen irányú szórványos utalásokon – nem lett volna-e indokoltabb a kérdést román, keleti vagy balkáni kontextusokban (is) mélyebben tárgyalni, hisz például a szőlőművelés és bornyerés terén Peti Botond több, a moldvai és a Kárpát-medencei sajátosságok közti különbségre rámutatott, mint azonosságra.⁸ Ezzel összefüggésben az is felmerül, hogy a moldvai gyakorlatokban mennyiben láthatjuk azoknak a gyakorlatoknak a tovább élését, amelyet a magyarok kitelepedésük során vittek magukkal – vagyis hogy a könyvet etnikai síkon értelmezve úgy is olvashatjuk, mint a magyar állattartással kapcsolatos tudásformák ősi rétegeinek keresését. Bár a szerző erre vonatkozólag nem tesz állításokat, a könyvben mégis minduntalan a régi gyakorlatokra való rákérdezéssel találkozunk, és a bevezető pedig a következő mondattal zárul: [a könyv] „előbb-utóbb beépül majd a Magyar állattartó kultúra ismeretanyagának nagy és méltán jelentős tárházába.” (8. o.)

Az etnikai olvasat mellett a másik fontos kiindulópontunkat a gazdálkodás és az állattartás magyar monográfiái képezték, mivel a kötetet a témában akár csak felületesen járatos olvasó is akarva-akaratlanul ebben a sorban helyezi el. A monográfiák keretében való elhelyezést az is indokolja, hogy a szerző nemcsak állatfajok szerint – bár maga mondja, hogy a szamár, a kecske és a méh hiányzik⁹ –, hanem egyes állatfajokon belül a bemutatás minden lehetséges szem-

8. Peti Botond: Egy moldvai falu szőlőtermesztésének és borkészítésének technológiai sajátosságai. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): Lenyomatok 6. Fialat kutatók a népi kultúráról. KJNT, Kolozsvár, 2007. 185–204.

9. A nyulat nem említi, de hiányzik a kötetből.

pontjának körüljárásával is teljességre törekszik. Először a lótarthoz, majd a tehéntarthatoz, a sertéstartáshoz, a juhászathoz, végül a baromfitarthatoz (tyúk, lúd, réce, pulyka) kapcsolódó tudásanyagot és gyakorlatot mutatja be, mindegyik esetben úgy, hogy a fejezetek alfejezeteit a faj tartásának, takarmányozásának, szaporításának, betegségeinek és egyéb sajátosságainak megfelelően alakítja ki, így az adott fajok tartásáról teljes képet kapunk. Itt viszont a kötetnek egy olyan jellemzőjére kell rámutatnom, aminek a szerző is tudatában van, hisz azt mondja, hogy ezzel a kötettel nem tudja pótolni az eddigi hiányosságokat – és itt én nem a kimaradó fajokra gondolok. A kötet részletgazdag, de – és főként az említett, az összevetés alapját képező kötetekkel összehasonlítva – nem eléggé adatolt: amit a monográfiákban módszerként, megközelítésként, feldolgozásként és bemutatásként láthatunk, abból itt sok minden hiányzik. Én magam leginkább foghíjasnak a történeti vonatkozások feltárását éreztem, amelyben a szerző jobbára eddigi – és persze az ő hibáján kívül – hiányos eredményekre támaszkodott. Igen sajnálatosnak tartom, hogy a kötet anyagát keretbe fogó és jobbára történeti szemléletű fejezet (*Moldva állattartásáról*) mindössze 28 oldal, és az egyes fajokat bemutató fejezetek elején is csak néhány oldalas történeti feltáró részt olvashatunk, ami aztán a baromfitartásnál teljességében kimarad. A kérdés értelemszerűen nem egyszerűen a történeti vonatkozások feltárására és nem feltárására vonatkozik, hiszen ezt együtt kell látnunk az etnikai vonatkozásokkal és a könyvben mindvégig jelen levő, a régi tudások, gyakorlatok feltárására tett törekvésekkel. Az etnikai vonatkozások és a régi tudásformák utáni nyomozások alapos történeti, nyelvészeti, régészeti, muzeológiai, esetenként levéltári munkát is feltételező tájékozódást igényelnének, mint ahogy azt a monográfiáktól megszokhattuk, azonban ez a fajta széles körű tájékozódás sok helyen hiányzik, holott a monográfiák alapját szolgáltató kultúr-morfológiai és történeti módszerek a leginkább kidolgozott magyar néprajzi irányzatok.¹⁰ A szerző nem is mondja el, hogy milyen módszereket használt, milyen irányzatokhoz (paradigmákhoz) csatlakozik munkájában.

A módszerek meg nem nevezése mögött egy újabb problémát látok: a néprajzi paradigmáknak az utóbbi 10-15 évben történt megváltozása nem köszön vissza a kötetben, ami – ha a szerzői szándékokat, a moldvai terepmunkák során felgyűlt anyag bemutatásának szándékát nézzük – talán nem is olyan nagy probléma. A kezünkben tartunk egy olyan kötetet, amelynek a szerzője egyike azon kevés kutatóknak, akik a 20. század harmadik harmadától kezdve, még az inflációs korszakát megelőzően igen sok időt töltöttek a moldvai csángók körében, és ott tekintélyes mennyiségű anyagot gyűjtöttek, vagyis hozzáfértek egy olyan tudáshoz, rálátásuk volt egy olyan területre, amelyet a hatóságok fokozottan az ellenőrzésük alatt tartottak. Úgy is mondhatnánk: a könyvet ebben a folyamatban egyben forrásfeltáró munkaként is értelmezhetjük – és akkor ebből a szempontból nem különösebb probléma az értelmezésbeli módszerek, paradigmák figyelmen kívül hagyása. Csakhogy a kötet nem egyszerűen bemutatja a megismert tudásokat és gyakorlatokat, ahogy azt a hazai terepen a népi tudás bemutatása szempontjából már klasszikusnak számító, Gazda József-féle kötetekben¹¹ láthatjuk, hanem egyben értelmezi is a kapott adatokat, így nem olvasható egyszerűen interjúgyűjteményként és még az interjúkhoz fűzött kommentárok gyűjteményeként sem. Ez esetben viszont az értelmezésen joggal kérjük számon a módszertani és a paradigmákra vonatkozó hiányosságokat.

10. Vö. Sárkány Mihály: Vágyak és választások. BUKSZ, 1990. ősz (2. évf., 3. szám), 288–294.

11. Gazda József: Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980., és uő.: Mindennek mestere. A falusi tudás könyve. Püski, Budapest, 1993.

Ebben a kontextusban például a leírás és értelmezés viszonyának a reflektálatlanságát is problematikusnak látom, hisz a kötet nyersanyagából, a felgyűjtött interjúkból és a tudásbemutatóból fakadóan fokozottan leíró, amin a szerző sokszor úgy lép túl, hogy a tapasztalt jelenségeket kategorizálja. Bevett eljárása a tudománynak, így a kategorizálással szemben semmi ellenvetésünk nem lehet, csakhogy ez a kérdés felveti az émikus–étikus ellentétét, mert ha a leírásban a helyiek gondolkodás- és beszédmódjának érzékeltetéséhez valóban émikusnak is kell lennie, akkor a kategorizálásban (az értelmezésben) már az általános tudásokhoz kell kapcsolódnia, hisz itt fordítható le a partikuláris tapasztalat egy általános, tudományos nyelvre. Sajnos azonban a kötetben sorolt kategóriák nemegyszer a helyiek kategóriái, ezeket emeli át, és tulajdonít nekik ezzel tudományos ontológiai státust. Ráadásul az osztályokba rendezést nemegyszer erőltetettnek is érezheti az olvasó, hisz a kötetben ilyen, egyszerű felsorolással, leírással is teljesen érthető, mi több magától értetődő kategorizálást is találni: a „juhok különösen háromféle veszedelemtől kell őrizni: (1) önmagától, (2) embertől, valamint (3) valamilyen ragadozó állattól.” (364. o.)

Az informátorok világának horizontjához való tapadás a kutatott tudások és gyakorlatok hordozói szempontjából is felvet bizonyos kérdéseket, hisz az igaz ugyan, hogy a nyelv a kultúrának nagyon fontos aspektusa, de ebben a szerepében nem kizárólagos, a szerző pedig legfőképp interjúszövegekre, beszélgetésekre támaszkodik, így sokszor kérdéses, hogy az információk megszerzésénél mennyiben vett figyelembe nem nyelvi jellegű jelenségeket, mennyiben volt ott a gyakorlatok tényleges megvalósulásánál. Egy társadalomban sok olyan tudás lehet, amit vagy nem tudnak verbalizálni, vagy nem verbalizálnak, mert nincs szükségük rá. Egyszóval: az interjúkból nyert információkat talán ellenőrizni lehetett volna a gyakorlatokkal való egybevetésükkel. A juhokról írva a szerző azt állítja, hogy a gazdák nem ismerték a juhaikat, mert csak télen látták őket, akkor is csak enniük adtak (360. o.). Az vélhetően igaz, hogy a juhász bárkinél jobban ismeri a juhokat, de az is igaz lehet, hogy a gazdák is ismerik a juhaikat. Nem akarok egy idő- és térbeli határok felett átívelő parasztemberkép mellett érvelni, de nemegyszer tapasztaltam, hogy a parasztokban megvan a képesség arra, hogy környezetüket másként tagolva lássák, mint egy külső szemlélő, és ebbe az is benne foglaltatik, hogy ismerik az állataikat. Ráadásul a szövegben az állítás, miszerint a gazdák nem ismerik a juhokat, pásztoremberektől származik (361–363), és ez újólág felveti a kérdést a nyelvi információk elégségességével kapcsolatban. A kutatottak beszédmódjának megmutatásával, a helyi nyelvváltozatok megjelenítésével és az interjúszövegekre való támaszkodással összefüggésben még annyit említenék meg, hogy a szerző által a kötetbe illesztett beszélgetésrészletek olvasása mindenkinek igen nagy örömet okozhat, hisz ebből nemcsak a sajátos nyelvi formákra láthatunk rá, hanem egy sajátos, a nyelvben tükröződő gondolkodásmódra is, és szinte halljuk, látjuk magunk előtt, amint a csángó emberek az állataikról beszélnek. A beszélgetésrészletekből valóban körvonalazódik az a – szerző által is hangsúlyozott – kapcsolat, ami az embert és az állatot ezekben a közösségekben összefűzte: szeretetről, bajtársiasságról, büszkeségről, célszerűségről, kalandokról, az állattal való küzdelemről szerezhetünk tudomást. Csak egy rövid példát emelek ki erről a komplex viszonyról és annak nyelvi megjelenítéséről: „Tanítottam egyesbe s micsinált!? Mikor értem a hídhöz tova, majd belévettem a nagygödörbe. Megsírítettem bátran, elvettem a herágot, s megaprószenteltem. Többet még csánt? Többet nem csánt.” Ennek fényében viszont az olvasó – a lejegyzés módszerein is eltöprengve – nem tud mit kezdeni az ilyen, az adatközlőktől származó, de a szövegből némiképp kilógó gondolatformázásokkal: „Erre általában októberben kerül sor.” (399. o.) „S akkor

így kiegyenlítődik az évközbeni tejmennyiség ingadozása.” (348. o.) Nem tudom, hogy itt mi történhetett. Lehet, hogy vannak olyan csángó emberek, akik tényleg így fogalmazznak.

A másik idekapcsolódó szempont a múlt és jelen kérdése, amit a szerző – sajnálatos módon – szintén nem tematizál, holott ha ismeretekhez akarunk közelebb kerülni, és folyamatokat akarunk jobban megérteni, akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy amikor a jelenben kutatunk, de a múltra kérdezzük rá, akkor valójában milyen tudásokhoz férünk hozzá. Számomra a kérdés úgy is megfogalmazódik, hogy lesz-e hozzáférésünk a régi tudásokhoz, vagy eleve azt a változást dokumentáljuk, amely egyre inkább felgyorsul. Mivel ezeket a kérdéseket nem tárgyalja, vagy csak ritkán utal ezekre a recens változásokra, tehát nem vonatkoztatja a saját anyagára, nem tudjuk, mi is tűnik vagy tűnhet el hamarosan. Ugyanakkor a változás folyamatainak megértése is nehezebbé válik, hisz a különböző rétegeket nem tudjuk egymásról lefejtetni. Bár a kötet fényképanyaga jelenidejűséget sugall, a bemutatásban, leírásban sokszor az etnográfiai múlt homálya lengi be a sorokat. Mindezek következtében a kötet a gazdasági antropológia azon megértési törekvéseihez is kevés szempontot tud nyújtani, amelyeknek keretében a tudomány a kelet-európai vidék gazdasági átmenetét igyekszik értékelni. Ezt a megértési folyamatot az alább idézett mondat annak ellenére sem segíti, hogy utal a változásra: „Mindez ma már a múlté. Amióta nem fonnak, a gyapjú is árucikké vált – volna, csakhogy immár nem kell senkinek.” (401. o.) A megértést ráadásul az is nehezíti, hogy a bemutatott tudásformáknak nemcsak az időbeli dimenziók esetén mosódnak el a határai, hanem a társadalmi dimenziók esetén is, így nem lehet tudni, hogy az ismertett tudások mennyiben általánosak, és mennyiben csak bizonyos társadalmi szereplőkre jellemzőek. Az ebből a kötetből nyert – és az olvasó által közvetetten levezetett – társadalomkép némiképp ellentmondani látszik az utóbbi években a moldvai terepeken folytatott kutatások eredményeinek, amelyekből – nagyon röviden és felületesen – a hagyományosság felbomlását, a falusi közösségek újrendeződését, ezeknek az új életminták felé való orientálódását lehet kiolvasni.¹²

Az eddig felsorolt problémákat egy másik, általam hiányosságként észlelt jellemzővel is összefüggésbe hoznám, nevezetesen a kontextusba és összefüggésekbe helyezés elmaradásával.¹³ Nem látjuk a kötet anyagának társadalmi és általános gazdasági kontextusát. Megtörténhet persze, hogy a monografikus teljességre való törekvés üt vissza itt, mivel az egyes fajok tartás-módjának bemutatásához ez lehetett a járható út. Kérdés viszont, hogy az eddigiekben bemutatottak, főként a néprajzban lezajlott változások fényében tényleg ez volt-e a bejárando út. Az így darabjaira szedett és kontextus nélkül hagyott tudás egyben azt is eredményezi, hogy a könyv alapján nem tudjuk eldönteni, melyik fajok fontosak vagy marginálisak, hisz egyes pontokon mindegyik fontos, majd máshol marginális. A ló a *vállalkozó* csángó gazdáknak fontos (47. o.), de a szarvasmarha szerepe általában jelentősebb (142. o.), de ilyen mondatot is találni: „A kispaszti gazdaságok ma már gépi vonóerőről álmodoznak, de mivel az nagy részük számára megfizethetetlen, inkább a lóval próbálkoznak. Mindazonáltal a szarvasmarhának, elsősorban a tehénnek továbbra is nagy a jelentősége moldvai csángók gazdálkodásában és háztartásában.” (145. o.) Talán ha többet tudtunk volna meg a moldvai kispaszti gazdaságról, a gépi vonóerő-

12. Itt egyetlen, ebben a témában mérvadó gyűjteményes kötetre utalok. Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. KJNT, Kolozsvár, 2005.

13. Ezt bizonyos értelemben a szerző is megerősíti, amikor azt mondja, hogy összefüggő tudásokat bontott darabjaira (7. o.).

ről, a vállalkozó csángókról, azzal egyben kontextust teremthettünk volna az állattartás területéhez tartozó információknak.

A kötet eddig említett hiányosságait igen sajnálatos módon egészítik ki azok a feldolgozás- és szerkesztéssel vagy szöveggondozási hibák, amelyek – bár nem feltétlen értelemzavaróak – ki kerülhetnek lettek volna. A 94. és a 232. oldal között a trágyahordásnak a lónál és a szarvasmarhatartásnál való említése esetén mondatokig terjedő szövegszerű egyezések vannak, és ugyanez történik meg a malacok ivartalanításának leírása kapcsán: a malacherelés bemutatásánál a 278. oldalon megígéri, hogy erről még szólni fog, és a 290. oldalon megismétli a már olvasott információkat. Nem tudni, hogy ezeknek a bennmaradása a szerző vagy pedig a szerkesztő hibája-e, mint ahogy azt sem tudni, miként fordult elő, hogy a lap alján dőlt betűvel kezdődött szöveg a következő oldalon már álló betűkkel folytatódik (64–65. és 332–335. o.). A szövegjegyzésben néhol következtelenségeket tapasztalunk: olyan összeolvadást is jelöl, amit a nyelv irodalmi változatában is összeolvadva ejtünk, de nem jelöljük: *tuggya* (399) a *tudja* helyett. Ennél problémásabb viszont a következő példa, melyben a *föld* + *-ja*, *-je* birtokos személyjel háromféle képp jelenik meg: *fölgyein* (398), *földjét*, *föggýére* (399). A szakirodalom összeállítása kapcsán annyit jegyzek meg, hogy jó lett volna az egy szerzőtől azonos évben megjelent tanulmányokat az évszám mellé rendelt betűjellel is megkülönböztetni, ez az olvasó könnyebb tájékozódását tette volna lehetővé. A szakirodalomhoz kapcsolódó másik megjegyzésem, hogy a szakirodalmi jegyzékben VIUIA, Radu-ként, a szövegben pedig például a 335. oldalon Radu VUIA-ként megjelenő szerző etnográfusi körökben ismert és használt neve Romulus Vuia, és ha a VIUIA-t az elírás számlájára is írjuk, a Romulus helyett következetesen Radu-ként feloldott R-rel már nem tudunk mit kezdeni.

Valószínűleg meglepem az olvasót, ha végezetül, mintegy konklúzióként azt mondom, hogy a kötet összességében jó, miután annak ellenére mutattam be az ismertetett munka egyes vonatkozásait ilyen kritikusan, hogy a szerző az olvasók megértését kérte a hátsó borítón található fülszövegben. Nos, itt én kérem a szerző megértését tán túlzottan élesre hegyezett pennám miatt – egy fontos tudásanyag bemutatása kapcsán felvetett kérdéseimre kerestem a választ, illetve igyekeztem felhívni az olvasók figyelmét ezekre a kérdésekre. Nézetemben ezeket a kérdéseket folyamatosan fel kell tennünk, ha jobban meg akarjuk ismerni a tárgyunkat és magunkat – ami-ben az olvasott könyv sokat segíthet. Hisz ha az etnográfia egyik célja a tudások, gyakorlatok mint kulturális formák leírása és megmentése, akkor ez egy fontos könyv is. A végső kérdés, amit vélhetően ki-ki egyéni hozzáállása függvényében válaszol majd meg, persze az, hogy hová helyezük el az olvasott kötetet az infláló csángó szakirodalomban, és az itt megadott – nyilvánvalóan nem kizárólagos, mert önkényes – kontextusban.

Bajkó Árpád

Kamerával a moldvai csodadoktor kútjánál

Benedek doktor csodakútja. Rendezte: Zágoni Bálint. 2007. 28'
Operatőr: Székely Róbert, Keresztes Péter. Szakértő, beszélgetőtárs: Peti Lehel.

Zágoni Bálint és Peti Lehel filmjének a kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központban megrendezett Csángó Konferencián volt a keresztelője 2007 áprilisában. Az ősbemutató amúgy nem volt nyilvános esemény, csupán egy zárt körű konferencia-résztevő közönség láthatta, és mondhatta el véleményét a filmről – a rendező, saját bevallása szerint, még útban Kolozsvár fele is vágással bíbelődött, igazából a konferencia napjára készült el az elsőnek mondható verzió. Azóta a 28 perces kisfilm bejárta mintegy fél tucat filmfesztivál vetítőkészletét, különféle díjakat és elismeréseket szerezve.

Anélkül, hogy elidőznénk a műfaji kategorizáció ingoványos területén és a körülhatárolhatatlan *néprajzi film* terminológiánál, inkább nézzük meg, mit jelent, ha egy antropológus és egy filmrendező együtt megy terepre Moldvába. Adott egy viszonylag jól feltérképezett kulturális tér, ahol az elmúlt egy-néhány évtizedben erdélyi és magyarországi kutatók, filmesek és más foglalkozású emberek többször megfordultak; tapasztalataikról, a hagyományok, a nyelv és kultúra viszonyáról különféle médiumokban, más-más hangnemben nyilatkoztak. A moldvai csángók vizuális reprezentációjának archív doboza, úgy tűnik, lassan feltelt. Legalábbis ez derül ki abból az interjúból, amit a Kolozsvári Tv magyar adásának riportere, Bardócz Sándor készített a rendezővel. *Kamera mögött* című műsorában, mely fiatal erdélyi filmes szakemberek bemutatkozásának fóruma kíván lenni, az archaizmus, történelem, régiség, népzene, népi kultúra olyan terminusokként hangzanak el, amelyek már az unalmasság és a kimerített sztereotípiák metaforái a moldvai közösségről való tudósításban. Mi lehet tehát egy olyan megoldás, amely nem a csángódivat folytatója, nem a konvencionális szerkezeti és motívikus klisék továbbvivője, hanem tematikájában és módszertani kivitelezésében nyomon követhető az újítás? A rendező a mítoszt jelöli meg olyan aspektusként, ami már nem jelenti az archaizmus továbbgyűrűzését. Benedek doktor mítosza tehát egy olyan téma, ami megállja a helyét ebben a kontextusban.

A film intonációja önreflexív módon utal rá, és egyben el is fedti a csángókérdésnek nevezett jelenség egyik lényegi aspektusát: a Miatyánk szövegét egy csángó férfi nem románul, nem magyarul, hanem latinul mormolja. Ezzel mintha visszamentünk volna a korábbi évszázadokba, amikor a csángók vallási életét Rómából kiküldött misszionáriusok irányították. Az először halkán – mintegy próbaként –, majd hangosan is elmondott latin ima szövege fokozatosan egybeolvad a reprezentativitás egyik közismert elemével, az archaikus népi imádsággal. „Én es csak felkelék vasárnap jó régvel...” – éneklé Antal Luca a reggeli imádságot, és már-már egy sajátos filmhangulatban találjuk magunkat, amikor valami történik: pár szakasz eléneklése után cserbenhagyja a memóriája. *Bévétettem* – mondja; vagyis elvitettem, eltévesztettem. A képsorok reflexív módon a moldvai archaikus népi imádságokról készült filmekre is utalnak (*Gyöngyökkel gyökerezteél; Három angyal fejem felett. Mohi Sándor – Tánczos Vilmos*), és olyanszerű metonimiusság játékos megvalósítását láthatjuk, mely az archaikus kultúra sajátosságairól a jelenre való

ráfilyelést tartja fontosabbnak. Már-már azt sugallva, hogy az a világ elmúlt, és az emlékezet sem őrzi tisztán, ezért inkább figyeljünk a jelen eseményeire, a mítoszokra.

Megtudhatjuk a narrátorszövegből, hogy Benedek doktor egy szent életű csángó orvos volt – (foglalkozása kissé furcsának tűnhet, értelmiségi szerepet implikál, mellyel nem nagyon tudunk mit kezdeni) –, és egyben titokban felszentelt pap is, akinek meghurcoltatása II. János Pál pápánál tett látogatását követően kezdődött. Halála után szülőhelyén, Trunkban, csodák történtek.

Mennyire kell ismerni egy adott terepet, hogy filmet készíthessünk? És kiről fog szólni a film? Az információk alapstruktúráját a Peti Lehel által 2001 óta végzett terepmunka képezi. Többször járt Trunkban, valamint a szomszédos településeken, Forrófalván és Klézsében is, ami esetenként 4–10 napos terepmunkát, rengeteg hangzóanyagot és egyéb gyűjtőmunkát jelentett. A társadalmi mozgalmak elméleti megközelítésével Peti Lehel vallási mozgalomként definiálja a Benedek doktor halála után kibontakozó eseményeket. Szöveges reprezentációjában¹ részletesen felvázolja a társadalompszichológiai hátteret: a politikum szerepét, a társadalomtörténeti kontextust; a mítosz alapját – Benedek Márton életét, a moldvai falvakban történt csodákat, azok társadalmi funkcióját és jelentéseit, a vallási mozgalom előzményeit, kialakulását. A mítosz morfológiájaként kezelt négy alapmotívum: a rózsailat, a gyógyító erő, a csodadoktorra való emlékezés és a hatalom viszonyulása lineárisan végigkövethető a filmen, ahol mindössze 15 ember szólal meg, jóllehet ez az arány nem jelenthet különösebb összehasonlítási alapot a megmutathatóság kérdésében.

Egy esemény szöveges reprezentációjának olyan mutatói vannak, mint a megkérdezettek neve, életkora, foglalkozása, a velük készített interjúk teljes vagy részleges idézése – ezek dokumentumértékűek. Arról tanúskodnak, hogy a gyűjtő valóban ott járt a terepen, és nemcsak külső szemlélőként, hanem értelmezőként is elmondhat valamit a másik kultúráról. Ha nem úgy közelítünk a filmhez, hogy számon kérjük rajta a szöveg adaptációját, vagy a szöveghez mint forgatókönyvhöz – a két médium egymást idézi –, akkor a képekben előadott Benedek Márton-élettörténet a konvencionális Moldva-imázstól való elhatárolódás eszközeként működik. Ez az attitűd persze nem von le semmit a történetek valóságából, nem mondja meg, hogy magyar boldoggal vagy román boldoggal van dolgunk, hogy a kutyahurka (kutyabél) miért maradt meg vágás után is, hogy egyesek miért gyógyultak meg a csodakút erejétől, míg másoknak nem hozott semmiféle gyógyulást.

Abszurdnak tűnik egy dokumentumfilm kapcsán ezt kérdezni, de mégis mi lehet, ami dokumentummá teszi a képeket? És ha azzá teszi, milyen jellegű valóságról tudósít? Elhíhetjük-e a többi történetet olyanok kontextusában, mint például a beoperált kutyahurka? Úgy tűnik, épp ez a fikciónak ható jelenet győz meg az objektivitásra való törekvésről, arról a vállalt szerepről, ami megmutatható, és nem rejtőzik a kamera mögé. Hiszen nemcsak a kérdésekre adott válaszokból következtethetünk a készítőik jelenlétére, hanem szignálként megjelenik a kutató, kezében a hangfelvevő készülékkel. Ez kölcsönöz dokumentumjelleg, pontosabban egy olyan kutatói álláspont lenyomatát láthatjuk, mely összefonódik a megkérdezettek világával, és mégis finoman, de nem egysíkúan tudósít arról.

A rózsailatú kútról, a csodás gyógyulásokról, a sírhely zarándokhelyé válásáról és a román titkosszolgálat („ez komoniszt világ volt, nem kéne levegyétek ezt!”) áskálódásairól szóló narratívumok időtlenségéből a boldoggá avatás képei csatolnak vissza a jelenbe. Hogy mennyi-

1. Vallási mozgalom a Bákó környéki falvakban. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 157–193.

ben következő a film első jeleneteiben beinduló reflexivitás, érezhető az utcán készített interjúkból való kitekintésből: „lepedőt vesznek?” – mármint a jelen lévő stáb. Hogy hogyan valósul meg a korábbi vizuális diskurzusoktól való elhatárolódás, elsősorban nem a mítosz strukturális felvezetésének következetessége bizonyítja, sem a választott téma, inkább a vállalt és láttatott antropológusi és filmezői jelenlét, ami körbevonja a beszédeseményeket.